

„És miért sír a hóhér...?”

Szilágyi István: *A hóhér könnyei* című kötetéről¹

Szilágyi István címben idézett kötetében a szürkeség és a korlátok közé szorítottság uralja – valós és átvitt értelemben egyaránt – az elbeszéléseket. A jólét és bőség föltűnően hiányzik szereplői világából, mintha a *Hymnus* Istene elfeledkezett volna az ott élő magyarokról. Mással pedig csak kivételesen találkozunk: a meg nem nevezett román nemzetiségűek ugyanannak a közegnek a részei, legföljebb némi kis hatalommal rendelkeznek. (Az egyik történetben szereplő olaszokról külön kell majd szólnom.) Noha a szereplőknek van mit enniük, járnak a vonatok, termelnek az üzemek, nyomasztó ködként nehezedik mindenre a kilátástalanság, reménytelenség érzése. Ahogy a történelmi időtérben sem találkozunk megoldást ígérő győzelem esélyével.

A lepusztultság állapotában levő jelen vagy a múltban a reménytelen kimenetelű küzdelmek kiszívták a szereplőkből az érvényesülésnek, az egyéni és közös boldogulásnak minden reményét. Sorsukba beletörődve ülnek az utasok a vonaton, várják, hogy megérkezzenek valahová, ami rejtve marad az olvasó előtt. A nyelv viszont étellel teli: gyakran sziporkázó, mindig az ábrázoltaknak megfelelően elegáns. Színt, meglepetést, váratlanságot hordoz, ami hol hosszú, találékony fölépítésű mondatokba rejt sejtelmes utalásokat, hol tömondatokba vet oda az olvasónak olyan állításokat, amelyeket neki kell kiegészítenie, máskor viszont a mindennapi beszédmódokat leképező módszerrel jelenít meg „reálisnak” látszó, s közben általános érvényű – többnyire sivár – jeleneteket, illetve történéseket. Egy tekintetben viszont Szilágyi következetesen kivételt tesz: hősei neve többnyire drágakő-ritkaságú „találmány”. (Néha az író saját leleménye. Máskor – Rekettye Pila esetében például – szokatlanságát egykori pere örökítette meg.) Ez egy-egy pillanatra kiragadja a szereplőket a történetmesélés folyamatából. Különlegesség a jó néhány ritka szó, amelyeket gyakran az író át is formál.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező – A gillotiné évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

1 Válogatta Márkus Béla. Budapest, 2021, MMA Kiadó.

A most közölt írások máshol már megjelentek, de Márkus Béla válogatásában – önértékük mellett – mintha azt is szemléltetnék, mennyi mindent ki kell próbálnia az írónak ahhoz, hogy a remekművek nyelvi világát és beszédmódját – szándékainak megfelelőre – alakítsa. Sikerült e kötetet olyan erősen különböző tartalmú és nyelvezetű elbeszélésekből összeállítani, amelyek voltaképpen az első megjelenéstől kezdve tükrözik az író nyelvteremtő szándékának változó irányait. Talán nem mindenben, hiszen a pályakezdő írásokból egy sem került be a kötet anyagába. A válogató egy esetben nem tudott ellenállni a történelmi változásokra – amúgy rendkívül ritkán – személyes élményű megjegyzésekkel reagáló írás közlésének. A *Karácsony Menyőben* fontos, jellegzetes elbeszélése a 89-es romániai „események” egy epizódjának. Ez minden tekintetben eltér a fiktív elbeszélésektől, valamint a szerző addigi publicisztikájától. A történet mintha valami önkéntes visszafogottságból szabadítaná ki íróját – vagy inkább az események lejegyzőjét –: a változások élménye és az azokhoz kapcsolódó érzelmi azonosulás teljesen új hang Szilágyi életművében. Még ha nyelvi megoldásai – főleg iróniája – nem is változhat meg hirtelen elhatározásból. Ráadásul – ha máshonnan nem, Márkus Béla monográfiájából² – tudható, hogy korábban munkaköri kötelességként számos publicisztikát jelentetett meg. Nyilván tudatos a válogató döntése, hogy a szárnypróbálgatás irányait jelző írások után két olyan következik – a *Hadban* és a címadó elbeszélés –, amelyek majd beépülnek az író két nagyregényébe, a *Hollóidőbe* és a *Messze túl a láthatáronba*.

„Ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót...” – idézi monográfiájában Márkus Béla Nemes Nagy Ágnes. „Funkcionális megközelítésben a mondat a beszédfolyam olyan egysége, amely egyrészt önálló és eredeti, másrészt pedig a diskurzusba (beszélgetésbe-szövegbe) szerkesztve, azzal kapcsolatban áll mint beszédelőzménye, ehhez hozzáad valamit és a következő beszédegységekkel kapcsolatban van” – igyekszem bekapcsolni ehhez a tudományos meghatározások egyikét, hogy kiemelhessem: e viszonyban Szilágyi meglepően sok váratlan megoldását alkalmaz. E meglepetésekben csak talál-gathatjuk tényleges jelentésüket. (Vajon az „Isten lova” hiányosan idézett trágárság vagy rejtelmes utalás valamire?) A tájnyelvi kifejezések persze kivételesek, s az archaikus szavak is inkább csak a történelmi közeg érzékeltetésére jelennek meg, a képes beszéd értelmezése azonban gyakran talányos: „Kendője őszi felleg. Ezt a kendőt feketéből, fekete éjszakai vizekből tilolták szürkére naptalan nappalok, vagy fehérből: fehér márciusi havakból fakították szürkére holdtalan esték.” A vak öregasszony talán nem is vak, mivel jelképes szerepét *A végállomáson leszállsz* című elbeszélésben a nélkül érzékeljük, hogy biztosan tudnánk, milyen a kendője vagy a fülkében maradó gyékényszatyra. Arca oly barázdás, mint a föld, de ilyen arca sok más – főleg szegény sorsú – öregasszonynak van. Nem tudjuk, ki ő, noha az elbeszélte életképben gyakran megjelenik, beszél – és eltűnik. Aki megszánná az idő által elgyötört kirívó elesettséget,

2 Márkus Béla: *Szilágyi István*. Budapest, 2018, MMA Kiadó.

az sem segít, mert (emeli ki több lényegében azonos szövegrész) a segítségnyújtás olyan erkölcsi tett lenne, ami adott körülmények között érvényét veszítette. Miközben a – történetekben soha meg nem jelenő – állami propaganda közös elvekről harsogott, a körülmények mindenkit önmagára összpontosító magányba zártak, még ha a közös vonatfülkében szót váltanak is egymással, sőt talán meghallgatnak másokat is. *A végállomáson leszállsz* utasainak föl villantott és befejezetlen emléktöredékei izgalmasabb személyes sorsokat rejtegethetnek. Akár az útleveél összefirkálása – és egyidejűleg az első világháború kitörése – miatt kútba esett kivándorlási terv családfőjének befagyó vállalkozó szellemére gondolunk; akár a fiatal papné és a kőműves szerelmi kalandjára, amelyben a férfinak csak az okoz gondot, hogy a magasabb szinten élő asszony kedvéért szolgálójának mondta a feleségét. (Hasonló kisebbségi érzés kifejezésé-ként, mint ami a legtöbb szereplőben él vagy rejtőzik.) Egyébként az évszakok változatlanul egymást váltják: most ősz van, a „hetek erősen vajúdják az új évszakot. Nyirkos kő színe van az égnek s a földnek is. Csak a menetidő, az állomások órái jelzik, hogy reggel van, vagy délután. Az idő ilyenkor valami nagy, kopár váróteremben jár föl s alá, közömbösen lépi a mocskos mozaikkoc-kákat, mint a vonat az állomásközöket, a 'tájegységeket'. S ezt az állapotot, az örök átmenetet nevezhetnénk hétköznapi is.” E hosszabb nyelvi ízelítőben a „kő-hasonlat” egyáltalában nem véletlen a kötet első írásában, a szereplők érzéketlenségére, az érzelmek óvatos elfojtására utal. Azt a kopár és kilátástalan világot idézi meg, amelyben majd a *Vikend* hősei is vergődnek.

A vonat száz kilométeres száguldása napjaink világának technikai fejlettsé-gére utal, aminek azonban nyoma sincs hősei mindennapjaiban. Még ha szük-ség esetén ők működtetik és/vagy javítják is annak a gépeit. A munkavégzés során a társak ritkán váltanak ki másokban említésre méltó érzelmeket, inkább a tárgyak sajátos vonzereje mozdít meg bennük a szeretethez hasonló érzést. (A mozdonyt szinte személlé teszi gondozójának – az elbeszélőnek – hozzá fűződő szoros kapcsolata.) A gyorsvonat menetrend szerint közlekedik ugyan, belsejéből mégis a kilátástalanság, a veszteségtudat, az elmúlás nyomasztó han-gulata sugárzik. Minden utasból meg a kötelességét végző kalauzból is. Az idő pedig összefolyik, nincs se eleje, se vége: leszállás után mindenki folytatja va-lahogy az életét, de annak esetleges jelentősége, történetthordozása már nem tartozik az olvasóra.

A végállomáson leszállsz: mi mást tehetnél? A vonat nem megy tovább, akárhol van ez a hely. Itt befejeződik életed figyelmet keltő – rövid – szakasza, amit érdemes volt általánosító szándékkal megidézni. Néha föl villansz az elbeszélő horizontján, máskor eltűnsz – valahol, ami már minden figyelmen kívül van. Eltűnsz a névtelenségben, a mindenre rátelepülő – közönyös – ködben. Abban a ködben, amit nemcsak az éghajlat idéz elő, de nyomasztó voltában ott lebeg számos írás egészében vagy néhány részletében is. Tegyük hozzá, Szilágyi je-lentős író-kortársai közül mások is keresték (vagy keresik) a „nehezen mond-ható” különböző változatát. A posztmodern elbeszélés írói a nyelv sajátos

használatának az előző nemzedékeknél nagyobb tartalomközvetítő szerepet tulajdonítanak. A magyar elbeszélő-hagyomány stílusában legnagyobb hatású írói (Jókai vagy Krúdy) nyelve kevésbé tudatosan törekszik tartalmi-világszemléleti elemek kifejezésére, mint Szilágyi nemzedékéé. Természetesen a kiemelkedő tehetségük írói célja és szándékai szolgálatában.

Szilágyi első kötetének megjelenését az a hivatalos várakozás kísérte, ami a szovjet hódoltság teljes világában azzal kísérletezett, hogy a „proletárdiktatúrát” munkásíróknak a munka dicsőségéről szóló – szükségszerűen hazug – írásaival igazolja. Nem véletlenül lett a „lázaszó” Esterházy Péter korszakindító regényének ironikus címe *Termelési regény*, számos tévúton járó írogató kortársa igyekezett a művelődéspolitikai kívánalmaknak eleget tenni. Ezért érdemes arra fölfigyelni, hogy szerzőnk első kötetéhez nem ennek az irányzatnak valamelyik elméleti szószólója írt előszót, hanem az igényes Szócs István. A kor jellemzője azonban, hogy beszédmódjában neki is a politikai előírásokhoz kellett igazodnia. Ezért az elbeszélések „fiatal szerzőjéről” nem is mulasztja el megemlíteni, hogy „munkásként kezdte életpályáját”, nem filológusként, s azután sem lett belőle „irodalmi író”. Mit jelent ez? Szilágyi a „proletár” szót vagy soha, vagy csak olvasmányélményeimen kívül használta. (A diktatúrát nyilván más okból nem említi.) Az ő munkásai a maguk életét élik, minden lehető módon igyekeznek belőle kizárni a hatalom mégoly csekély befolyású részeseit is. Hogy mennyire egyéni világszemlélet mutatkozik meg már ebben, arra egyetlen mondatot idéznék a címadó *Sorskovácsokból*: „A tűz egyre élénkebben égett, egyre magasabbra csaptak a szirmai, a mester nézte, figyelte az üllő hangját, hiszen ő hangolta föl, most már tudom, és a hangok a lángoknál is magasabbra szárnyaltak, repeszték a nagy énekkarban, az élet hangversenyén.” Ha észrevesszük a tűz „költői” képéről a (valódi) mesterek fontos szerepére váltást, majd az énekkar megidézésével a magas művészet igényének megpendítését, a gondosan fölépített mondatból érzékelhetjük, hogy nem közönséges „munkásíró” bontogatja itt a szárnyait.

Ahogy a tekintélyes Szócs kénytelen volt az irodalompolitikához – a szigorú felügyelet ellenére mindig lehetséges rugalmassággal – igazodni, úgy a rövid munkás előélet után jogi végzettséget szerzett Szilágyi Istvánnak azzal, hogy szerkesztői (később főszerkesztői) állást kapott (és töltött be nyugdíjba vonulásáig), meg kellett tanulnia a folyamatosan változó körülményekhez alkalmazkodni úgy, hogy távolságot is tartson a hatalom kinevezett urainak legsötétebb szándékaitól. Ez egyszerre jelentette Romániában, akár csak Magyarországon, a szellemi egyeduralmát féltve őrző párt előírásainak figyelembevételét, valamint a más szerzők kézíratai elolvasásának, értékelésének és írói törekvéseinek – tehetségük jellegének vagy hiányának – megismerését. (Továbbá riportok, jegyzetek, sőt vezércikkek írásának kötelezettségét, amelyek nemcsak témájukban, de stílusában is korlátozták írói kiteljesedését.) Rengeteg időt főlemészto,

de igen sok tapasztalatot hozó évek voltak ezek, amelyek hatása nem tűnhetett el a „Temesvár után” megjelent írások világából sem. Sajátos eredménye, hogy nem szívesen minősíti véglegessé műveit,³ így irodalmi munkássága kisebb számú kortársai többségénél. Az elbeszélések megformálásának eredetiségét, tudatosságát – és találékonyosságát – jelzi az a gondosság, ahogy azt, amit mégis kiad a kezéből – folyóiratközlés esetén is – megformálja.

Talán nem egészen tartozik e kötet értékeléséhez, hogy a munkástéma kérdése – és ezzel összefüggésben a munkásmozgalom rengeteg legendával népszerűsített témája – a maga útját kereső író érthetően foglalkoztatta. Déry Tibor munkásságát a hatvanas években – főleg börtönbeli „mártíromsága” miatt – nemzetközi szinten is igen „modernnek” tartották. Munkái közül különös figyelmet kapott *A befejezetlen mondat*.⁴ Nehéz megmondani, hogy e mára szinte olvashatatlanul érdektelen, de annak idején nagy visszhangot kiváltó regény mesterkéltséggel világa miatt ragadta meg Szilágyi figyelmét, de hatására regényírásba is belefogott. (Szerencsére nem fejezte be.) Kérdéses az is, abban a bizonyos mondatban (vagy inkább: a mondottakban) mi a befejezetlen? Az viszont egyértelmű, hogy a befejezetlenséget Szilágyi később is írói eszköznek tartotta.⁵ Helytálló lehet Márkus Béla észrevétele, hogy Déry fölfogásában a huszadik század társadalmi valóságának teljes és átfogó leképezési lehetőségét kereste. Ez azonban a hatvanas-hetvenes években – politikai engedmények nélkül – igen nehéz feladat volt: Nádas Péternek is csak a hivatalos legendáriummal való teljes azonosulással sikerült. Ez vezethetett oda, hogy a *Kő hull...* után (ami ugyancsak a múltban játszódik) a történelem került Szilágyi érdeklődésének előterébe, mert annak segítségével lemondhatott a „társadalmi valóság” előírt látószögben való ábrázolásáról. Mégpedig történelmi témákról író kortársainál sokkal eredetibb fölfogásban. Másfelől – ahogy már első méltatói fölfigyeltek rá – nála a munkások világa mindég abban a „kemény”, „nyers” formában jelenik meg,⁶ ahogy személyes tapasztalatai sugallták, s amelyekhez hasonló élményei Dérynek nem voltak. (Úgy látszik, legalább részben még mindég érvényes a régi vita állítása a világ személyes megtapasztalásának szükségességéről.) Kötetünkbe nem került be az a korai elbeszélés, amelyben a mozdonyok olyan szeretettel jelennek meg, mintha élőlények volnának. A munka itt nem a kizsákmányolást és harcos proletárrá érlelődést szolgálja, hanem az önmegvalósítás egyik – korlátozott – lehetősége: a mozdonyvezető nem szenvedő áldozat, hanem szakmájában kielégülést találó mindennapi ember.

3 Meglepetéssel tudtam meg, hogy a *Kő hull apadó kútba* – nekem az eredeti formában is tökéletesnek látszó szövegét – az író javította egy későbbi kiadásában.

4 Első kiadása Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, 1–3. Bp., 1947, Hungária. – A megjelenéstől kezdve évtizedekig visszatérően emlegetett irodalmi téma és példa volt. – A *Felelet*-vitára itt nem térhetek ki.

5 Hangulatteremtő elemként is használta néha Szilágyi a nyelvtanilag befejezetlen mondatot.

6 Ahogy Szócs István megállapította első kötete bevezetőjében.

Kötetünkben a *Vikend* című remek elbeszélés az állítólagos „szocializmus” sivár és álságok uralta világát vetíti elénk – romániai, de furcsán színmagyar környezetben. Csak kiegészítő elem a helyi hatalom szerény befolyású szerepben megjelenő – valószínűleg nem magyar nemzetiségű –, meg sem nevezett személyzetis vagy „Bagye Bota”.⁷ Az összképet a gyári valóság és a korabeli irodalomban elvártaknak megfelelő állapot között lebegő megidézettsege határozza meg. A kor nyugati irodalmában föltűnően sok a lázadó fiatal, a lázadás azonban teljesen hiányzik – illetve csak igen torz formákban villan föl – a történet két fiatal szereplőjében. Csende Tibi lemond a tanulás eredményeként kínálkozó kiemelkedés lehetőségéről, mert a magasabb beosztás elnyerése ugyanazzal a kiszolgáltatottsággal, korlátozott élelehetőségekkel jár, ugyanabban a valódi változásokat kizáró, elhanyagolt, mindenre közömbös életformában zárna, mint a kevesebb erőfeszítést kívánó munkássors. Ebből a csapdából képzeletgazdagabb – és felelőtlenebb – barátja, a targoncás „Szütyő” ragadványnevű fiú még kevésbé szabadulhat. Csende Tibi tudatában igen szűk körben jelenik csak meg a társadalmi helyzettől független igényesség. A szakmunkás „kovácsoknál a feleség hétvégén ki szokta mosni a kezeslábast vagy az overallt”, de mintha ez sem a jelen meghatározó eleme lenne, hanem a múltból maradt szokás. Az idealizált munkástól elvárt lelkes hozzáállás ismeretlen itt. Az nem szempont, hogy a ruha tisztasága megőrződjön. A (többértelmű) tisztaság eszménye ebben a tekintetben sem jellemző a korra: a kovács és társai ugyanis hétfőn nem azzal kezdik a munkanapot, hogy „beindítják a dögöt. Mert nincs miért.” Az élet – a munka – rendje azért akadozik, mert a társadalom – minden politikai szólam ellenére – nem ismeri el a szorgalom, az igyekezet, a jól végzett munka eredményeit. A voltaképpen mégis törekvő Csende Tibi szájából hangzik el a mindenbe beletörődő és csak az adott helyen zárt gondolatsor: „Jó, na, hagyom.” Nem kell fölösen semmit se tennünk, amit a roppant távoli hatalom gépezete elvárhat. A fiúknak hétvégén, pihenő napjaikon még a gyár – akadozva, de működő – világánál is lehangolóbb élmények jutnak a vasúttól is távoli faluban, ahol a jó egészséghez szükséges „minden” a vöröshagymára és a kenyérré szűkül. Ezt legföljebb a sör egészíti ki, meg valami, amit a „műanyag kocsmában” konyaknak⁸ hívnak. És ami „Üres gyomorban csattog...”, legföljebb be lehet tőle rúgni. A jéghideg szobában pedig „Dózsa óta nem raktak tüzet...” Maradjunk ennyiben, mert Dózsa György majd az utolsó nagyregényben kap szerepet.

Térjünk vissza a munkásmozgalomhoz, aminek témájával Szilágyi bizony 1983-ban sem tudott mit kezdeni. Rokoni emlékeken alapuló történetbe az

7 Föltűnik ugyan néhány román szereplő is, jelenlétük azonban csak a gépezet működésében fontos, az elbeszélte történet szinte föltűnés nélkül elmegy mellettük.

8 Eredetvédtől elnevezés, más vidékek és országok termékeire nem használható. – Az általam kóstolt ital édes volt, és erős, íze fölidézhetetlen. Magyarországon (és Örményországban) is gyártottak hasonlót.

illegális szerepvállalás a mítosszá stilizált közelmúlt tartozékaként „tolakodik be”. Tárgyszerű hitelességre törekedve. Hőse nézőpontjából viszont csak az egész értelmetlen fölöslegessége tűnik szembe. A korról – egészen más: életrajzi vonatkozásban – ettől teljesen független képet kapunk. A munkásmozgalmi kötelesség teljesen idegen elem a műben. Az *emlékezés göröngyein* című – több érdekességet fölillantó – írásban egyrészt „a titkok pályáján”⁹ küszködve látjuk az író, ami minden esetben része regényszervező szándékának. Másrészt az első világháborús erdélyi magyar menekülésről remek életképeket kapunk, félig-meddig mesefigura gyermekszereplőkkel. A történet a munkásmozgalmi legendáriumból indul ugyan, és oda is jut vissza, ennél azonban sokkal jelentősebb, hogy megismerjük egy bátor és segítőkész lányka kalandos gyermekkorát. Abban a formában, ahogy az a második világháború után semmiképpen nem történhetett volna meg.¹⁰ Záratként a közben fölnőtt elbeszélő – beszélőként állapítja meg, részben az író nevében: „ebben a pillanatban végre fölfogtam, én, hülye tyúk, hogy ezekről a dolgokról mennél inkább beszélni akarok, csak annál jobban elriasztom magamtól őket...” Elámulunk a cím fölismerésén: miszerint legtöbbször emlékezete nem hibátlan és hiteles folyamat, hanem esetlegesen kialakult göröngyökből áll össze. Ez pedig Szilágyi sokkal fontosabb kérdése önmagával szemben, mint amit az elbeszélés hangulatos szövege kifejez.

A háborút átélt nemzedéket azért is foglalkoztatta napjaink fiataljainál sokkal élénkebben a hadiélet, mert a „békeharc” sajátos csatatereiről rendszeresen kaptak híreket az azt veszélyeztető (vagy éppen abból kiinduló) valódi háborúkról. Szilágyi pedig nem csupán igen járatos a múltban – különösen a törökök által uralt százötven év és utóélete történetében -, de egyéni úton járó értelmezője is. Gondolatvilágának meghatározó kérdése a magyar honvédelem több évszázados – ritkán rövid nyugvó állapotba jutó – küzdelme. A *Hadban* ennek egyik – csak nagy vonalakban meghatározott – hadi kalandját villantja föl. Ahogy majd a *Hollóidő* fő elbeszélője a Téntás nevű deák lesz, most egy a csatákban való részvételtől – megörökítési, továbbá tapasztalatszerzési szándékkal – eltiltott fiatalember mondja el a történetet és jellemzi szereplőit. Kiderül, hogy a megnevezett cél ugyan egy vár elfoglalása, nem mellékesen azonban arra is törekedni kell, hogy az ellenség által elhagyott – jól használható – zsákmány is megszerezhető legyen. A sereg élén az ÚR áll, akinek a nevét is meg tudjuk, de ebben a szokatlan módon tipográfiailag kiemelt formában az írónak sikerült valamilyen rejtélyes szándékát is elrejténie. (E formát még a vallásos

9 Márkus Béla idézett monográfiájának egyik fejezetcíme: a *Hollóidő*-ből: „Titkok pályáján keringeni.”

10 A kislány érzelmeit először egy Alíz nevű idősebb leányka ragadta meg, aki a nyulaknak is örült, de még a történet keretében férjhez ment. – Vajon honnan vette e nevet az író? Talán a Csodaországrol szóló népszerű angol meséből? Vagy onnan, hogy így hívták Tamási Áron egyik feleségét is? Vagy máshonnan? A kérdés érdekességét az adja, hogy a kisvárosi és félig paraszti környezetbe bizony igen szokatlan ez a név. Legalábbis annak, aki az ország más vidékéről való.

irodalom sem használja az istenfogalom helyett.) A hangsúly talán azon van, hogy az eredményes hadakozásnak – ahogy minden eredményre törő emberi tevékenységnek – tekintélyes, elismert, elfogadott parancsnokra van szüksége. Talán azt is sugallja, hogy vezetőre nemcsak a diktatúrának van szüksége, nemcsak annak vannak különböző beosztású együttműködői – tisztjei, katonái és „deákja” –, hanem ez a szervezett tevékenység minden formájához szükséges. (A diktátor eltűnhet, a vezetés módszerei olyan emberségessé és közvetlenné válhatnak, ahogy e történetben a deák kiemeli, de az anarchia nem vezet sehová.) A hősi elszántságra hiába vet sötét fátylat a nemzet létküzdelmének beláthatatlan távolba vezető végső sikere, a küzdelem mégis az egyetlen emberhez méltó lehetőség. Nyilvánvaló, hogy e korai változat előzménye a *Hollóidő*ben kiteljesedő történetnek, de nem emlékszem, milyen változtatásokat tartott szükségesnek az író. A regény nyelvében viszont kiemelkedő jelentőségűvé nőnek a jelképes üzeneteket hordozó – gondosan szerkesztett – képek, amelyeknek itt még kisebb a jelentőségük.

Jókai úgy vélte, létezik egy „világító háromszög”, amit az emlékezet, a képzelet és az ítélet közösen alkot. Segítségükkel minden bűn, igazságtalanság, jogsértés földeríthető. Hasonló az újabb irodalomtudomány tanítása. Szegedy-Maszák Mihály iskolája például ismeretelméleti indokolással azt állítja – Max Weber, Gadamer, Foucault és mások tekintélyére hivatkozva –, hogy a „tudomány” képes mindent megismerni. Ám Szilágyi *A hóhér könnyei* című elbeszélése – majd említett regénye – más álláspontot képvisel. Nála az igazságkereső bíró nem rendelkezik olyan rendkívüli képességekkel, mint Lándory Bertalan vizsgálóbíró úr (*A lélekidomár*), aki a kiegyezés idején divatos szellemében járatos – igaz, abban aztán nagyon! Szilágyi hőse hivatását szerény körülmények között gyakorolva azt tapasztalja, hogy a történetek bizonyos elemei más-más nézőpontból nem mindig ugyanazt a tanulságot hordozzák. A meghozott ítélet sokszor magában hordja a teljes igazság megismerhetetlenségének valószínűségét. A földerítő szándéknak ráadásul babonák, tévedések – és „titkok” is – útjában állnak. Senki nem képes minden nézőpontot figyelembe venni, minden akadályt átlépni. Ezért „Tompay Vajtha úr – átvitt értelemben is – kapkod a merülő puskáért, majd utánafordul, s a víz elnyeli.”

Valószínűleg azért ábrázolja Szilágyi mindezt gondosan körülhatárolt történelmi környezetben, mert kortársainak a fejében élénken élt az igazság-fogalommal való gátlástalan visszaélések bőséges példatára. 1980-ban, *A hóhér könnyei* elbeszélés változatának megjelenésekor ennek az igazság egyértelműségében kételkedő álláspontnak közlési nehézségei lehettek volna, ha írását – az *Utunk* munkatársaként – nem a lap Évkönyvében jelenteti meg. A hosszabb elbeszélés nagyregénybe (*Messze túl a láthatáron*) illesztése – évtizedekkel később – Tompay Vajtha alakjának sejtelmesebbé, színesebbé válását hozta magával. Itt még nem mérettetik meg tisztessége, erkölcsi tartása, igazságkereső szándéka azokkal az emberi gyengékkel, amelyek majd a regény világából derülnek ki. A gyanakvás – a följelentés lehetőségének meglebegtetése – majd csak ott kap

szerepet. Módosul kissé Tsomor deák¹¹ volta is: az elbeszélésben ő mondja el a bíró eltűnését, a regényben inkább tanulni akaró érdeklődő és megfigyelő szerepet tölt be. Az elbeszélésben a boszorkánysággal vádolt Rekettye Pila¹² alakja itt kevésbé árnyalt és sejtelmes. Az persze nem változik, hogy az igazságkereső lehetőségeinek és kétségeinek homlokterében az író korának (ki nem mondható) „boszorkányperei” állhatnak. A regény azonban élesen állít szembe ezzel a babonára, képzелеgésre alapuló „bűnösséggel” egy igazi bűntényt, a feleség eltűntetését, aminek részletei kinyomozhatók, csak indoka marad rejtelmes. Ami módosítja is az elbeszélés kérdésfölvetését.

Illik a kötetbe, hogy drámai szerkesztésű idill zárja: *Higgyünk a csodában!* (2013) A vízparti vadásztörténet csak egy „esztelen” mókusról szól, akit a vádászok nem tudnak megfogni, mert idejében irányt vált, de az nem derül ki, valóban megmenekül-e kalandos kirándulásából. A cím az ebbe vetett hitet sugallja. Hiába élünk a tudomány racionális óriási hatalmú korában, csodák – egyebek között írónk, István képzelete nyomán – mindig lesznek.

Lehet-e érthető művet létrehozni úgy, hogy a párbeszédnek csak a válaszait adja meg az író? A kötetnek az írómesterség szempontjából legizgalmasabb elbeszélése egy magyar–román kihallgatástörténet: *Nagyapám nem huligán*. Az elbeszélés eset banális: tartalmilag legfontosabb eleme kelet-közép-európai kisebbségi érzésünk. Továbbá: már-már magától értetődő megfélemlítettségünk. Ez előbbi készlettel értelmetlen – huligánokhoz illő – pusztításra a jóra való, szorgos taxist. Nem tudunk abba beletörődni, hogy van, aki méregdrága gépkocsin csatangol ahhoz nem illő környéken, mi viszont használt, öreg munkaeszközünket igyekszünk nagy fáradsággal és gonddal jó karban tartani. (A gazdag és fölényeskedő nyugati föltehetően csak azért olasz, mert autójának híres márkája is az.) A történeteket a kiskorú unokának kell elmondani, a valót pedig – talán – iskolája igazgatója. A hatalom képviselője. A vallatás színhelye mindenestre az igazgatói iroda. Írói bravúrja pedig az, hogy a kérdések föl vannak téve ugyan, de az írott szövegben nem jelennek meg, csak az arra keservesen adott válaszok, amelyekből egyszerre süt a nagypapa iránti szeretet, az együttérzés, az aggodalom, a szorongás és a meg nem fogalmazott váddal szembeni tisztázás szándéka. Az „üres hely” színházi előadáson megszokott elem, történetmondásban azonban elég szokatlan, s voltaképpen mindegy is, hogy a megfélemlítési szándék mögött mi a kérdés szövege. A vallatás könyörtelen logikája a világra eszmélés állapotában levő fiú érvelésében válik döbbenetesen komollyá, hiszen mindvégig bizonytalan, mi is ennek az egészek

11 Egy pillanatra érdemes arra kitérni, hogy az elbeszélés és a regény időszakában a társadalom középszintű vezetőit nem az iskola képezte, hanem valaki mellett – írástudó tanítványként – sajátították el a közönségnek szükséges tanulásmegőrzés, megfigyelés, következtetés levonás képességeit.

12 Jókai szerint a szobalányokat nevezték pilának. – Egyébként Szilágyi István olvashatta Jósika Miklós *aminek* (Pest, 1854) című regényét, amelynek forrása állítólag egy „levélgyűjtemény volt”.

a tétje. Ugyanúgy lehetne súlyos következményű felelősségrevonás (a fiúra vonatkozóan is!), noha annak komoly oka nincs. Végül a nagyapa büntetése sem derül ki: a vallató ebben sem foglal szavakban állást. Mégis... Talán nem alaptalanul gondolom, hogy az olvasó írói mestermunkát kap.

„És miért sír a hóhér...?” – kérdezi a maga csavaros, nehezen követhető észjárásával Tompay Vajtha úr. Tsomor deák válasza szerint, azért sír, mert elégedetlen vele a tekintetes úr. Ám a kötet elbeszéléseinek szereplői közül többen kellene, hogy – ilyen-olyan okból – sírjanak. Az elégedetlenség vagy a szereplők lelki világát uralja, vagy rátelepszik az egész történetre. Az általa kinyilvánításra kerülő dac azonban nem csupán a kötetzáró írás bizakodását hozza létre. Az unoka válaszait is (kamaszos?) dacossága fogalmaztatja olyanra, ahogy olvassuk. Szilágyi István más írásaira is jellemző jellembeli keménységgel, noha elbeszélésben, regényben a dac többnyire csak nyelvi varázsba rejtve érzékelhető.

Tánczos Krisztina: A papírhajó (105×125 cm)